

Jesu li religija i rat dvije odvojene Društvene zbiljnosti?

Ivan Markešić

UDK: 355.01+.011:2

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 20. veljače 2008.

Prihvaćeno: 21. travnja 2008.

e-mail: ante.vuckovic1@st.htnet.hr

»Uostalom velik je ulog u igri:
ako se pomire religije, pomirit će se i svijet.«

Željko Mardešić

Autor u ovom članku polazi od postavke Željka Mardešića da religija i rat spadaju u temeljne »društvene zbiljnosti« koje se obistinjuju tijekom ljudske povijesti i koje time postaju »nerazdvojni dijelovi ljudske sudbine« i) od njegove tvrdnje kako religija i rat mogu postojati kao zasebne i međusobno neovisne cjeline, uzevši za to primjer, na Isusovoj »zapovijedi ljubavi« utemeljenu, kršćansku religiju koja je tijekom povijesti pružala čovječanstvu mogućnost dijaloga, a ne rata.

No, kako se temeljem povijesnog iskustva međusobnih dodira i prožimanja dviju društvenih zbiljnosti — religije i rata — veoma često može steći dojam da između njih nije bilo proturječja, da su se međusobno privlačile, (dodati riječ te) da je bez religije bilo nemoguće voditi rat, da religije i rat nisu uopće odvojene društvene tvorbe i da bi se između njih (čak) mogao staviti znak jednakosti, autor u pokušaju obrazloženja takvih postavki odgovor traži ponajprije u tekstovima koje je Željko Mardešić posvetio ratu i mirotvorstvu, a i u najnovijoj hrvatskoj i bosanskohercegovačkoj povijesti.

U svojem pristupu tim povijesnim »društvenim zbiljnostima« autor najprije obrazlaže pojmove »religijski ratovi«, »konfesionalni sukobi« te »vjerski ratovi«, da bi potom govorio o veoma često zagovaranoj tezi kako je dosadašnja povijest ljudskoga roda zapravo povijest ratovanja, krvi, ubijanja, istrebljivanja. Autor potom raspravlja o vjerodostojnosti postavke prema kojoj je još na početku evolucijskog ciklusa postojalo stanje »bellum omnium contra omnes«; da su takvom stanju služili religijski obredi rata kojima se željelo privoljeti božanstvo rata da bude na strani onih koji ga zazivaju kako bi došli do pobjede nad neprijateljem. Potom govori o odnosu monoteističkih religija (islama, kršćanstva i židovstva) prema ratu kroz povijest i u današnje vrijeme, (zarež staviti) uz istodobno navođenje razloga za njihovu neugasivu ratobornost, slijedom postavke da se ta ratobornost nalazi u činjenici što monoteističke religije, u odnosu na politeističke religije, polažu pravo na posjedovanje jedne prave i konačne istine koju je teško smatrati samo svojom, pa je nastoje

nametnuti drugima (veoma često i silom). Ipak, iskustva rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini zorno pokazuju kako se na ovim prostorima nije vodio vjerski rat izazvan potrebom dokazivanja i potvrdi-

vanja vjerskih istina (dogmi), nego su se političke i vojne elite koristile snagom religijskoga kao sredstvom za postizanje ovozemaljskih političkih i vojnih ciljeva.

Ključne riječi: Željko Mardešić, religija, rat, mirotvorstvo, monoteizam, politeizam, kršćanstvo, islam, židovstvo, vjerski ratovi

Uvod

Željko Mardešić (alias Jakov Jukić), čovjek iskrene, duboke i vlastitim životom posvjedočene kršćanske vjere, intelektualac, osnivač i dugogodišnji član uredništva te suradnik časopisa *Crkva u svijetu*, znanstvenik i sociolog religije, predavač na mnogim domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima, živio je u svijetu u kojemu i mi živimo, u njemu djelovao kao civil, laik te u tom i takvom svijetu svojim djelovanjem i osobnim životom svjedočio kršćansku nadu.¹ Uporišne točke za takvo djelovanje nalazio je u Drugom vatikanskom saboru — jednom od najvažnijih događaja u suvremenoj povijesti Katoličke crkve. Koncil mu je bio životna i vjernička inspiracija. U njegovim je dokumentima nalazio snažno utemeljenje za svoj vjernički angažman oko uspostave dijaloga kako u vrijeme komunističke vlasti tako i u postkomunističkom i ratnom vremenu.

U Koncilu je našao također legitimaciju svojih zahtjeva prema drugima, prema vjernicima laicima i posebno prema klericima, kako bi i oni u svom osobnom životu, kao i u životu Crkve, trebali prihvaćati i provoditi koncilske poruke. Smatrao je da današnja Crkva u Hrvatskoj treba biti otvorena svijetu, s njim biti u stalnom dijalogu. Neumorno se zalagao za njezinu obnovu i njezinu prilagodbu svijetu, kako bi svojim postojanjem i proročkim djelovanjem mijenjala postojeću društvenu i duhovnu zbilju. Pozorno je pratio sve što se u Crkvi događa. Zalagao se da Crkva u Hrvatskoj ostane slobodna od političkih stranaka i političkog liderstva, da ne bude sluškinja ni jednoj političkoj stranci. Želio je da služi običnim ljudima i da si slijedom toga postavlja pitanje što ona treba učiniti drugima.

Međutim, početak rata u Hrvatskoj 1991. i odmah potom u Bosni i Hercegovini bili su razlog njegova snažnog mirotvornog angažiranja. Činio je to kao vjernik, kršćanin katolik. Znao je da su za život i djelovanje

¹ Nedjeljko ANČIĆ, In memoriam. Prof. dr. Željko Mardešić (1933.-2006.), *Crkva u svijetu*, 3/2006, str. 271-274, u: URL: http://www.kbf-st.hr/Casopisi/CUS_2006_3.htm, pristup ostvaren 5. kolovoza 2008.

vjernika ratna vremena drukčija od mirnodopskih i da je, stoga, radi zaustavljanja ratnih strahota potrebno na drukčiji način u praksu »pretakati« koncilske poruke dijaloga, suživota različitih civilizacija, kultura, religija i naroda. Zapravo, trenutna je ratna zbilja početkom devedesetih godina XX. stoljeća pokazivala da evanđeoske poruke nisu pale na plodno tlo, nego da su se religija i rat u mnogim segmentima međusobno »hranili« i podupirali, da nisu mogli jedno bez drugoga. U toj je zbilji pronašao ono što je do tada mogao pronaći jedino u povijesnoj literaturi — bliskost, odnosno sljubljenost rata i religije. No nije se mogao pomiriti s činjenicom da je mnogo kršćanskoga religijskog sadržaja prisutno i »živo« u trenutnim ratnim zbivanjima. Stoga je u vihoru rata i borbe za preživljavanje započeo »nemoguću misiju«. U svojim javnim nastupima istražujući osnove međusobnog odnosa i prožimanja religija i rata tražio je mogućnosti i modele međureligijskoga dijaloga, polazeći sa stajališta *ako se pomire religije, pomirit će se i svijet*.²

S druge strane, mnogima je ratna zbilja omogućila da se osobno uvjere koliko je ranjiva teza o mirotvorstvu svjetskih monoteističkih religija i da si istodobno postave pitanje, zašto je to tako. Zacijelo bilo je teško povjerovati da će dojučerašnji susjedi, sljedbenici Knjige, Abrahamova djeca (pravoslavci, katolici, muslimani) krenuti u međusobne istrebljivačke ratne pohode, u rat protiv onih s kojima su do tada zajedno živjeli i da će upravo oni jedni nad drugima počiniti najgore zločine.

Ta će činjenica, međutim, ponukati mnoge da se suprotstave takvome stanju, da počnu tražiti načine kako zaustaviti ratna razaranja, ubijanja, progone, silovanja. Nažalost, u tim će im se nastojanjima u vlastitim nacionalnim i religijskim sredinama suprotstaviti predstavnici političkih, vojnih, ali ponekad i crkvenih elita. Takve će pronositelje mira i suživota početi proglašavati izdajnicima naroda i vjere. Oni su, naime, smatrali da je rat potrebno nastaviti. Polazili su od toga da će im pripasti ono što čizmom osvoje i što religijskim znamenjem omeđe. U svojim su nastupima, kao i vjerski vođe u ranijim razdobljima (posebno u Njemačkoj tijekom II. svjetskog rata) posebno isticali četiri veoma važne značajke koje trebaju »ukrašavati« svakoga pravog ratnika rodoljuba: 1) ljubav prema Domovini, 2) spremnost na žrtvu za vlastiti Narod, 3) poslušnost vrhovnoj Vlasti i 4) vezanost za Vođu prisegom.

No Željko je, usprkos takvim opasnostima, uporišne točke za zaustavljanje ratnih strahota i ljudskoga stradanja potražio u kršćanskom ekumenizmu i međureligijskom dijalogu.

² Željko MARDEŠIĆ, Mirotvorstvo, rat i religije, *Crkva u svijetu*, 4/2001., str. 385, u: URL = http://www.kbf-st.hr/Casopisi/CUS_2001_4.htm, pristup ostvaren 5. kolovoza 2008.

Jesu li današnji ratni sukobi vjerski ratovi?

Nakon razdoblja »zahuktale« sekularizacije i modernizacije kada su mnogi mislili da će religija i sve ono što se s njom povezuje otići konačno u »ropotarnicu povijesti« i tamo ostati kako ne bi smetali naprednom ljudskom umu, odnosno razumu, u njegovu pohodu na zauzimanje upražnjenog mjesta Vrhovnoga Boga³, došlo je iznenada, i za naše hrvatske kao i bosanskohercegovačke prilike, u kojima su procesi sekularizacije tek bili započeli, izuzimajući ovdje ateizaciju kao proces sekularizacije, do veoma snažnog »povratka Svetoga«, božanskog, odnosno do povratka religijskog. U mnogim je segmentima taj povratak Svetoga bio veoma surov, netolerantan, isključiv. Možemo ga pratiti od kraja osamdesetih, kada se *svetosavlje* počinje iskazivati prenašanjem od mjesta do mjesta »moštiju cara Lazara«, pa sve do uzvikâ *Allahu ekber*, izrečenih u pohodima muslimanskih snaga na katolička sela u Bosni. Temeljem krvavih posljedica takvih pohoda moglo bi se postaviti sasvim određeno pitanje: Je li nas sve, gledajući iz današnje perspektive, u svemu ovome, kako reče Gilles Kepel, francuski sociolog, snašla *Božja osveta*⁴, iskazana i praktično posvjedočena pojavom triju fundamentalizama — islamskog, katoličkog i pravoslavnog, a koji su se pojavili stoga, što sekularna (u našim prilikama ateistička, odnosno socijalistička, komunistička) moderna nije uspjela, kao prvo, osigurati mir, slobodu i blagostanje u modernim društvima, i drugo, što ta sekularna moderna u suvremenom svijetu nije uspjela konačno ukloniti sveprisutnu *krizu smisla* ljudskog življenja. *Božja osveta*, smatra Kepel, bila je sasvim očekivana i primjerena, ali ne samo u obliku islamskog fundamentalizma, nego i u okviru drugih dviju *religija Knjige* — u kršćanstvu i židovstvu.

Gledajući iz naše perspektive, može se kazati da se ovdje u Hrvatskoj, ali posebno u Bosni i Hercegovini, Bog uistinu »debelo« osvetio, jer su u tim zemljama krajem osamdesetih i posebno u devedesetim godinama religijski fundamentalizmi triju vjerezakona izbili na površinu u svoj svojoj zbiljnosti, kao sablasna i surova suprotnost sekularnom, ambivalentnom, tolerantnom, ekumenskom. Ni u kojem slučaju u to tolerantno ne možemo ubrojiti jugoslavensku, komunističku varijantu ateizacije društva. Njezina je artikulacija bila

³ Vidjeti posebno u: Srđan VRCAN, *Od krize religije k religiji krize*, Zagreb, Školska knjiga, 1996.

⁴ To bi se moglo zaključiti iz knjige Gillesa Kepela, francuskog sociologa i islamologa pod naslovom *La Revanche de Dieu*, u njemačkom prijevodu: *Die Rache Gottes. Radikale Moslems, Christen und Juden auf dem Vormarsch.* — *Osveta Boga. Radikalni muslimani, kršćani i židovi u ofenzivi*) u kojoj se autor bavi političkom religijom i posljedicama koje iz toga proizlaze, kao i trima fundamentalizmima — islamskim, židovskim i kršćanskim.

također surova i istrebljivačka. Početkom devedesetih godina u svom su obračunu sa sekularnom modernom (ovdje u liku komunističke partije) religijski fundamentalizmi vjernog saveznika našli u naciji, u nacionalnoj, odnosno, bolje reći, u nacionalističkoj politici i praksi, a to znači među političarima.⁵

Ratno stanje devedesetih godina u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te sve očitija umiješanost religije u njega potaknuli Željka Mardešića da, poznajući unutarnju moć i snagu religioznoga, u svojim tekstovima pokuša upozoriti ne na »prokletstvo«, nego na blagoslov koji u sebi nose tri monoteističke religije, kao i na sve dobro koje one pružaju pojedincima i zajednicama u kojima ti pojedinci žive i djeluju, ali i na opasnosti koje proizlaze iz zlorabe religije u političke, vojne i osvajačke svrhe, kao i zlorabu politike od strane religije u promoviranju nekih »vječnih« istina. Budući da su se sukobljene strane veoma često prepoznavale i svrstavale isključivo prema svojoj religijskoj pripadnosti, bilo mu je sasvim jasno da je mnoge konflikte u suvremeno vrijeme moguće prepoznati i okvalificirati kao religijski motivirane konflikte i ratne sukobe, kao *konfesionalne sukobe*, odnosno *vjerske ratove*, a za što mogu poslužiti sukob u Iraku, ili pak sukob u Bosni i Hercegovini. Poznajući »narav« tih sukoba, moglo bi se kazati da različite religijske identitete treba uzeti kao jedan od glavnih razloga ratnih sukobljavanja.

Ako bismo željeli definirati što su to »konfesionalni konflikti« ili »vjerski ratovi« te koje bi se konflikte moglo nazvati religijskim (konfesionalnim, vjerskim) sukobima, mogli bismo poći od toga da su to sukobi, konflikti, ratovi »kod kojih vjersko uvjerenje« (religijsko pripadanje), konfesija, pokreću sudionike na takvo ponašanje koje onemogućuje mirno rješenje sukoba ili ga pak čine nemogućim.⁶ Pri tom je potrebno obratiti pozornost na sukobe u kojima su strane u sukobu različite vjeroispovijedi (religijskog pripadanja) kada se nastoji i sukob koji nema nikakve veze s religijom, prikazati kao sukob na vjerskoj osnovi, kako bi se zaoštrilo rješavanje toga pitanja.⁷ U tom je kontekstu, kao i u kontekstu posljednjih zbivanja na našem području, nezaobilazna uloga *svetosavlja*⁸ kao *velikosrpske ideologije* u ratovima početkom 90-ih godina 20. stoljeća, pa i u mirnodopsko vrijeme sve do

⁵ Sada se nakon iskustva rata u BiH (1991.-1995.) kao i poraća nalazimo pred pitanjem što je to multikultura, multireligioznost i »stanuju li« one tamo, odnosno jesu li one ikada tamo i »stanovale«?

⁶ Thomas BREMER, *Konfessionelle Konflikte aus theologischer Sicht*, u: Martin Schulze Wessel (Hrsg.): *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006., str. 15.

⁷ Thomas BREMER, *nav. dj.*, str. 15.

danas. Velikosrpske aspiracije bilo je potrebno potkrijepiti ugroženošću pravoslavlja, pravoslavne baštine i pravoslavnih Srba na područjima koja bi prema velikosrpskim ideolozima trebala pripasti u okvire tzv. Velike Srbije.

Međutim, stalno se postavlja pitanje: jesu li vjerska uvjerenja sama po sebi ona koja zaoštravaju sukobe, posebno kada je riječ o monoteističkim religijama, odnosno jesu li monoteističke religije nesposobne izbjeći konflikte, ili im to nije moguće učiniti? Zapravo, postoji li u njima konfliktni potencijal koji uopće nije moguće izbjeći, ako se pođe od postavke da konflikti proizlaze iz polaganja prava na posjedovanje apsolutne istine, mogućnosti oprosta grijeha i obećanja spasenja u onostranosti?⁹ Kako na temelju toga odrediti što su to religijski ratovi, što konfesionalni sukobi, a što vjerski ratovi? Ima li među njima uopće ikakve razlike?

Thomas Bremer je mišljenja da se građanski rat u Libanonu u kojem se strane u sukobu nazivalo »kršćani«, »druzi« i »muslimani«, zatim sukob »katolika« i »protestanata« u Irskoj, te nedavne sukobe u BiH između katoličkih Hrvata, pravoslavnih Srba i Bošnjaka muslimana može nazvati *religijskim ratovima*, jer su sukobi bili religijski motivirani, jer su vođeni zbog pripadanja različitim religijama. U većini tih kvalifikacija nastojalo se ponajprije islamu pripisati postojanje konfliktnog potencijala, jer islam ima dužnost širiti svoje područje utjecaja i jer ne pravi razliku između religije i države. Prema nekim islamskim teolozima država nema svoje autonomije, ona je samo proizvod i izvedeni element islamskih religioznih uvjerenja.¹⁰ U tim se razmatranjima polazi od shvaćanja da je religija čimbenik koji ima utjecaja na političko djelovanje nacija i državnih elita i koja ih može navesti na to da interesne konflikte riješe oružanom silom.

Konfesionalni sukobi prema Bremeru nastaju zbog razlike između crkava i religijskih zajednica, posebno na doktrinarnoj razini. U takvim bi se slučajevima moglo govoriti o međukonfesionalnom konfliktu između katolika i pravoslavaca o primatu pape, o problemu *filioque* itd.¹¹ Naime, ti konflikti nisu vezani za nacionalne kategorije i, zanimljivo je naznačiti, oni ne igraju nikakvu ulogu u slučaju nacionalnih konflikata koji su iskazani kao religijski konflikti. U velikosrpskoj agresiji na Hrvatsku i BiH nitko nije spominjao konfesionalni spor u svezi s Papinim primatom. To nikoga nije interesiralo, jer te sporove doktrinarne naravi nije moguće

⁸ Za ovo usp. Klaus BUCHENAU, »Svetosavlje und Pravoslavlje. Nationales und Universales in der serbischen Orthodoxie«, u: Martin Schulze Wessel (Hrsg.), *Nationalisierung der Religion und Sakralisierung der Nation im östlichen Europa* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2006., str. 203-232. ⁹ BREMER, *nav. dj.*, str. 15.

¹⁰ BREMER, *nav. dj.*, str. 16.

¹¹ BREMER, *nav. dj.*, str. 16.

riješiti na toj razini. Oni su na globalnoj razini gotovo nerješivi, jer se tiču tijekom povijesti stečenog samorazumijevanja i vlastitog, u danoj kulturi ostvarenog i realiziranog različitog kršćanskog (katoličkog, odnosno pravoslavnog) identiteta. Kad bi se npr. Rimokatolička crkva odrekla papinskog primata, bio bi to znak gubitka vlastitog identiteta.¹²

Kad je riječ o religijskim konfliktima u kojima strane u sukobu na nasilna, ratnička sukobljavanja ne potiču religijski sadržaji, nego neki drugi razlozi koji tek kasnije dobivaju religijsku konotaciju, tada se može govoriti o *vjerskim ratovima*. Moglo bi se reći da uistinu i ne postoje oni pravi »vjerski sukobi«. Možda bi se tim imenom moglo nazvati jedino one prve »križarske ratove«,¹³ koji su imali i druge motive, političke, ekonomske, ali i obećanje vlastitog duševnog spasenja onima koji budu sudjelovali u njima. Malo je tko u tim ratovima išao u rat radi rješavanja vjerskih pitanja, nego ponajviše radi osobne koristi — materijalne ili duhovne. Također Tridesetogodišnji rat vođen je radi ovozemaljskih političkih, ekonomskih i vojnih interesa. Pripadanje nekoj od konfesija bio je samo snažan element identifikacije i homogenizacije. To znači da u pojedinim momentima politički sukobi dobivaju religijske značajke, odnosno komponente. Ako identifikacija ide preko religijskog pripadanja tada religijske razlike mogu biti dodatni element u sukobu dviju zaraćenih ili sukobljenih strana. Naravno u takvim se slučajevima neposredno upleću predstavnici religijskih zajednica, jer oni preko knezova, careva i predsjednika vlada pokušavaju ostvariti svoje ovozemaljske ciljeve.

Tako se i u ponašanju religijskih zajednica na prostoru bivše Jugoslavije moglo vidjeti kako je u tim konfliktima religijski aspekt mogao razviti svoju vlastitu dinamiku kojoj se u mnogim slučajevima nije usprotivila crkvena hijerarhija, iako je mogla, osim u slučaju Katoličke crkve. Naime, kardinal dr. Franjo Kuharić pripada u rijetke pojedince novije svjetske i europske povijesti koji u jeku najžešće velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku nije pozivao katolike na osvetu, nego je tražio od pripadnika Hrvatske vojske koji su bili katolici, kao i od svih hrvatskih katolika, kako od onih koji su bili pogođeni tako i od onih koji

¹² Može se sa sigurnošću kazati da se u Republici Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini nije vodio *vjerski rat* u smislu da su se pravoslavni Srbi i katolički Hrvati borili oko pitanja *filioque* ili papinog primata ili da su se i jedni i drugi borili protiv muslimana Bošnjaka kako bi ih uvjerali da je Isus Krist Bog, odnosno da je Muhamed samo ratnik. Ovdje je bio pokušaj da se pomoću religije nadvlada, odnosno u svijest pojedinaca prizovu sve posljedice koje bi mogle nastati gubitkom ne samo nacionalnog identiteta, nego i teritorija na kojem bi taj identitet trebalo dalje širiti i održavati. Rat je bio jedno od veoma prikladnih modela stjecanja nove ili ponovne kontrole nad nekim teritorijem na kojem bi se ubuduće trebao obnoviti ili nanovo ukorijeniti već postojeći ili neki novi religijski identitet.

¹³ BREMER, *nav. dj.*, str. 17.

nisu bili izravno pogodeni velikosrpskom agresijom, da nigdje ne čine osvetu pravoslavnim Srbima kako se snagom svoje vjere ne bi izjednačili s onima koji čine zlo.

Međutim, »sakraliziranje nacionalnog« poprima u takvim slučajevima sasvim novu dimenziju. Naime nacionalne se razlike (koje se u najvećem broju slučajeva svode na različite međusobne interese) »napumpavaju« instrumentaliziranjem religijskoga čime ratni sukobi dobivaju dodatnu konfliktnu dinamiku koju inače ne bi imali.

Postavlja se stoga pitanje, je li upravo taj konfliktni potencijal, kad se uvidjelo koliku on opasnost nosi u sebi za čovjeka pojedinca, ali i za zajednicu u cjelini, potaknuo unutar religijskih zajednica stvaranje ekumenskih i mirovnih pokreta? Tražeći odgovor na to pitanje Mardešić se neprestano vraćao u povijest kako bi dokazao toliko čestu povezanost religijskih nastojanja i različitih oblika ratovanja, ali ne zato da bi opravdao *bellum iustum* — pravedni rat — ili *džihad* — sveti rat —, nego da bi upravo iz iskustva negativnoga u obje vrste ratovanja i rata uopće upozorio na potrebu mira i suživota.

Usprkos činjenici da je rat jedna od najvećih katastrofa koja može zadesiti ljudsku vrstu, rat je jedna od najvjernijih pratiteljica ljudske povijesti, zapravo povijest ratovanja, čak i u onom darvinističkom smislu, jest povijest ljudske uljudbe, povijest njezinih civilizacija. Onaj koji je bio jači, o njemu povijest »zbori«. ¹⁴

Iako Mardešić u svom govoru o ratu i religiji i njihovom međusobnom susretanju i prožimanju samo rubno spominje pretpostavljenu mogućnost nastanka nekih budućih politeističkih društava kao modela stanja svijesti u društvu koji ne bi poticao na rat, smatrao je potrebnim naznačiti razloge pojave kako modernog fundamentalizma (utemeljenog u monoteističkim religijama koje su, prema mišljenju nekih autora, glavna izvorišta današnjih ratnih sukoba) tako i pojave modernoga politeizma (kao načina rješavanja današnjih ratnih sukoba u svijetu). ¹⁵

Mardešić neprijepornom smatra činjenicu da se rat i religija, kako je već naznačeno, obistinjuju u ljudskoj povijesti kao dvije posve odvojene

¹⁴ Potrebno je napomenuti da rijetko koji religijski priručnik ima natuknicu *rat*. Čak je nema ni *Opći religijski leksikon* (Zagreb, LZMK, 2002.). U svim se tim izdanjima uvijek govori samo o miru, i tek kada se govori o miru usputno se govori i o ratu.

¹⁵ U tom bi se slučaju bilo potrebno pozabaviti i tezom da su procesi sekularizacije, koji su tijekom povijesti uvijek pratili procese religizacije društva, započinjali i razvijali se tek nakon završetka ratova, dakle u razdobljima ne-rata, u razdobljima mira, odnosno u povijesnim razdobljima modernih zapadnoeuropskih društava u kojima, nakon slabljenja utjecaja monoteističkih religija, dolazi do pojave new-agea (politeizma). Time se traži i odgovor na pitanje je li moguće dovoditi u bilo kakvu svezu sekularizaciju i rat, odnosno *new-age* (politeizam) i rat? Odnosno, nisu li, nasuprot pojmovnom paru *religija* i *rat*, *sekularizacija* i *rat* odn. *new-age* (politeizam) i *rat* dvije potpuno odvojene tvorbe?

zbiljske činjenice, o čemu prema njegovom mišljenju postoje i veoma brojna svjedočanstva. Međutim, ono što ga zbunjuje i za što je uistinu teško naći posve jednoznačan odgovor jest zanemarivanje susreta religije i rata, dakle zanemarivanje i neobrađivanje njihova međusobnog dodira, ukrštavanja i isprepletanja.¹⁶

Iako polazi od postavke da su religija i rat posve oprečne pojave, ipak navodi da su se u povijesti ljudskoga roda one znale veoma često pomiješati i jedna drugu potpomagati. Uz to, postoje mnoge religije koje su ratničke, koje potiču ratovanja kao i one koje svojim članovima zabranjuju sudjelovanje u ratu. Međutim, najveći ih se broj smjestio između ovih dviju krajnosti pa će mnoge od njih tijekom svoga trajanja razviti i posebne doktrine o ratu i ratovanju.

Markešić je mišljenja da bi sociologija religije bila jedina u stanju »do kraja razotkriti, sustavno obraditi i razložno objasniti« gotovo nerazmrsive sveze religije i rata, uz jednu zadržku. Sociologija religije ne bi mogla u cijelosti proniknuti u glavnu potporu svakome ratu, a to je mržnja, koja je ne samo »duša i život« svakoga rata nego je ona, ako se napredak čovječanstva mjeri učinkovitošću, i iznad, i ispred ljubavi.¹⁷

Religijski obredi rata

Kako je već navedeno, Markešić smatra da su religije i rat dvije zasebne zbiljnosti koje su se razvijale u dva posve različita i neovisna kolosijeka, ali da ni u kojem slučaju ne bi trebalo izbjegavati govor o njihovom međusobnom susretu. Kako navodi, taj se prvi susret zbio u »religijskom obredu rata ili ratu shvaćenom kao religijski obred«. ¹⁸ Ali da bi se sa stajališta sociologije religije moglo doći do pravoga odgovora o početku susreta religije i rata, bilo je potrebno, smatra Markešić, razjasniti što je bilo na početku vremena: »beznade, bezvjerje i krvavi metež ili, pak, ustaljeni poredak, vjera u Najviše biće i mir u društvu« ¹⁹. Je li, naime, u početku ljudske zajednice prevladavalo stanje — *bellum omnium contra omnes*, kako su smatrali mnogi etnolozi? Mnogi su spremni prihvatiti stajalište da su članovima prvih ljudskih zajednica koje su živjele na najnižoj točki ekonomskog razvoja nedostajali poticaji za vođenje ratova. Mnogi su bili skloni kazati da je među prvim uzrocima ratnih sukoba bila osveta zbog uvrede. Međutim, pojavom lova, sirovina i tržišta društvene će zajednice započeti sukobe, čime rat iz sfere

¹⁶ Jakov JUKIĆ, Društvo, rat, religija, u: Grubišić, Ivan (ur.), *Konfesije i rat*. Zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa, Split, 2. — 4. prosinca 1993., str. 9.

¹⁷ ISTI, *nav. dj.*, str. 10.

¹⁸ ISTI, *nav. dj.*, str. 16.

¹⁹ ISTI, *nav. dj.*, str. 11.

individualnog (osveta) prelazi u društvenu sferu i postaje sredstvom osvajanja, širenja jedne i uništavanja i nestanka druge zajednice.²⁰

Čovjekova je neotklonjiva potreba za što potpunijim i cjelovitijim sudjelovanjem u svetome. Stoga su inicijacijski obredi kojima se ratnike pripremalo za odlazak u rat bili uvijek ispunjeni religijskim nabojem. Prvi su ratnici bili tabuizirani, nečisti. Smatralo ih se prljavim i nepoželjnim u svakodnevnim životnim sredinama, posebno ako su u ratu ubijali i činili zločine. U nekim su plemenima morali proći kroz određene obrede čišćenja.²¹ Ne čudi stoga što su ratnici, da bi na bojnopolju bili što bolji i u izvršavanju ratnih zadataka što potpuniji, nastojali biti kao divlje zvijeri — leopard, lav, tigar, medvjed, vuk.²² Stoga, smatra Mardešić, »upravo ta pretvorba ratnika u životinju tvori sakralni prinos inicijacijskog postupka, a on nije ni mogao biti drukčiji doli ritualan« čime su ratnici, opsjednuti s *furor heroicus* (herojskim žarom), vjerovali da tim činom postaju snažniji i moćniji i za njih su odmah nakon završetka inicijacijskog postupka, da bi mogli ostvariti ciljeve koji se od njih traže, prestajale vrijediti sve do tada u dotičnoj zajednici važeće društvene norme i moralni običaji.²³

Shvati li se rat u njegovu sakralnom značenju, on je oblik igre, ali i oblik velike religijske svetkovine u kojoj do izražaja dolazi rasipanje, uništavanje, trošenje i uzbuđenje. No, iako na prvi pogled može izgledati, smatra Mardešić, da su vojnički (ratni) sukob i religijski obred gotovo istovjetne stvari, ipak je potrebno poći od dokazane činjenice da religija omogućuje čovjeku i zajednici u kojoj živi pronaći smisao postojanja, dok rat omogućuje čovjeku i zajednici u kojoj živi da se spasi od trenutnog neprijatelja. On dalje navodi da procesi diferencijacije društva dovode do procesa diferencijacije unutar samoga religijskog sustava.

²⁰ ISTI, *nav. dj.*, str. 14-15.

²¹ To je mišljenje oprečno shvaćanju ratnika u modernim društvima, u kojima se ratnici podižu na pijedestal svetosti: što je ratnik bio okrutniji i svirepiji u svom odnosu prema neprijatelju, tim je u svojoj religijskoj i nacionalnoj zajednici više bio slavljn. Proglašavan je herojem. Neka kao primjeri posluže odnos većeg dijela srbijanskih građana prema Miloševiću, Šešelju, Karadžiću, Mladiću i drugim pripadnicima srpskoga naroda optuženim za ratne zločine počinjene nad nesrpskim stanovništvom u ratu 1991-95.

²² Vrijeme se nije promijenilo. I mnoge su se postrojbe Hrvatske vojske nazvale sličnim imenima: 1) Mehanizirana gardijska brigada »Tigrovi« Zagreb; 2) Mehanizirana gardijska brigada »Gromovi« Petrinja; 3) Motorizirana gardijska brigada »Kune« Osijek; 4) Motorizirana gardijska brigada »Pauci« Split; 5) Gardijska brigada »Slavonski sokolovi« Vinkovci; 7) Gardijska brigada »Pume« Varaždin; 8) Lako jurišna brigada Vojne policije »Orlovi«; 9) Gardijska brigada »Vukovi« Gospić, a neki od ratnih oruđa imaju imena zvijeri: npr. njemački tenkovi »Leopard«, zatim tenkovi iz II. svj. rata kao: »Pantera«, »Tigar«, čak i »Miš« itd.

²³ JUKIĆ, *nav. dj.*, str. 22-24.

Ako bi se u ovom slučaju pošlo od postavki Luhmannove teorije sustava i njegova shvaćanja funkcije religije²⁴, tada bi bilo sasvim normalno očekivati da će u nerazvijenim i neizdiferenciranim društvima, u kojima je religija ispunjavala sve važne funkcije za postojeće društvo, religija u cijelosti određivati i rat kao jednu od društvenih zbiljnosti. S tog je motrišta moguće zaključiti da je religija u tom smislu igrala svoju posebnu i specifičnu funkciju: ona je, naime, *prevodila neodredivu u određivu kompleksnost*. Zapravo, religija je svojim obredima pokušavala osmisliti ljudima stanje u kojem su se našli zbog rata, obrazložiti patnju koja ih je snašla kao i ratom izazvana razaranja, ubijanja i ranjavanja, seobe i protjerivanja. Takvo funkcionalističko tumačenje za Markešića najlogičnije premda ono možda nije, sa stajališta fenomenologije religije, i istinito.

Naime, »religija igra ulogu najučinkovitije pomoći u različitim neprilikama ljudskoga života: daje smisao postojanju, olakšava društvenu prilagodbu, tješi u tugama, bodri u neizvjesnostima, obećaje u nemoćima, podržava u oskudicama, blaži u mukama i podiže u tjeskobama«. Ona, nastavlja Markešić »snažno potiče i sokoli ljude u oskudici, gladi, nevolji, bolesti, nesreći i smrti« i religija je »relativno djelatan odgovor — iako ne možda uvijek istinit — na razna krizna stanja u društvu i na duševne nesmirenosti u pojedincu«. Stoga, se ne treba čuditi što sociolozima funkcionalistima i nije važno jesu li religijska vjerovanja istinita ili ne. Bitno je, smatra Markešić, da ta vjerovanja dobro funkcioniraju i da se to funkcioniranje može odvijati i da se i danas odvija, neovisno o istinitosti ili laži određenih religijskih vjerovanja.²⁵

Pozivajući se na klasika i jednog od utemeljitelja sociologije religije, Emilea Durkheima, Markešić navodi kako religija, unatoč činjenici što je religiozan samo pojedinac, individuum, ipak ispunjava svoju najvažniju funkciju u društvu u kojem »obavlja sjedinjenje, skupljanje, približavanje, spajanje i povezivanje ljudi u zajedništvo«. Da bi se to postiglo, ljudi se koriste religijskim obredima i blagdanima kojima se čuva kohezija zajednice. Religijski rituali trebaju pomoći ljudima urediti svijet i svakodnevni život u tom svijetu na način da u njemu ne bude ništa neočekivano i nepoznato, nerješivo i strano. Religija je svojim obrednim činima tome uvijek pridonosila.

No, što s ratom, pita se Markešić, kako njega staviti u ovu perspektivu stvaranja svijeta bez problema, kako opravdati njegovo postojanje? Kako uvjeriti ljude da je rat svet, da su patnja u ratu, stradanje i neimaštine, ubijanja i protjerivanja, u funkciji održanja kohezije društva, zapravo kako rat i sve njegove popratne negativne pojave mogu imati i imaju veoma značajnu ulogu u društvu, te kakvu ulogu i funkciju u pitanjima

²⁴ Niklas LUHMANN, *Funktion der Religion*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1982.

²⁵ LUHMANN, *nav. dj.*, str. 30.

rata i stradanja ima religija? Svjestan toga da »religija moće probuditi jaku vjeru, povjerenje, nadu, pouzdanje i odvažnost u teškim trenutcima rata, kad ljudi odlaze u neizvjesni boj, svejedno da li se pritom branili ili napadali«, Mardešić sasvim jasno i nedvojbeno ukazuje na činjenicu da ljudi rat i strahote koje on sa sobom donosi pretvaraju u »smirujući religijski obred«, a nesmiljenu ratnu borbu, ranjavanja, ubijanja i umiranja »u veliku svetu igru trošenja i razaranja«. Oni od pobjede nad neprijateljem prave velike religijske svečanosti (npr. povjesničari bilježe da su građani Siska pobjedu nad Turcima 1593. pripisali zagovoru sv. Kvirina), a poraze u nepovredive tabue (npr. Bleiburg i njegova žrtva).

Religija i njezini »obredi, molitve i žrtve« u funkcionalističkoj obradbi rata služe pobjedi nad neprijateljem. Svi bogovi kojima se vjernici i svećenstvo obraćaju trebaju dati svoj doprinos ostvarenju toga cilja. S druge strane, isto se zbiva u suprotnom (neprijateljskom) taboru. Oni se također obraćaju svojim bogovima obredima, molitvom, žrtvom i nastoje ih privoljeti da im pomognu u ostvarenju svojih ciljeva — pobjede nad neprijateljem. Pobjeda jedne od vojnih postrojbi jest zapravo proklamiranje glavnoga božanstva i glavne religije. Pobjeda jedne od vojski osigurava dotičnoj društvenoj skupini da vjerskim svečanostima pokažu da je njihov bog bio uspješniji, snažniji i jači.

Monoteističke religije i rat

Ustalilo se vjerovanje kako je u početku ljudske zajednice vladao politeizam, a da tek kasnije nastaju veliki monoteistički sustavi, što je, prema Mardešiću, prvi obrat koji se dogodio u povijesti, da bi se u našem vremenu sa snažnim procesima sekularizacije dogodio drugi obrat. Naime razdoblja jednoboštva su veoma rijetka i, ako su bila, ona su kratko trajala. Za potvrdu te postavke Mardešić navodi tvrdnju Raffaella Pettazzonija da monoteizam ne nastaje ni povijesnim razvojem (evolucioniistički pristup) ni uzročnim mišljenjem ili nekom praobjavom (W. Schmidt i kulturno povijesna škola), »nego religioznom revolucijom, uperenom protiv svetog ludila i nezadržljivog magičnoga svijeta, što redovito za sobom donosi upravo politeizam«.²⁶

Upravo će to oporbno obilježje monoteizma prema politeizmu biti jedno od njegovih temeljnih povijesnih obilježja: isključivost, bojovnost, netrpeljivost i isključivost, a što su sve zapravo pretpostavke za rat i ratovanje. Stoga, smatra Mardešić, »ne iznenađuje onda što je baš rat daleko više ostao povezan s jednoboštvom nego s višeboštvom«, te stoga

²⁶ Raffaello PETTAZZONI, *L'essere supremo nelle religioni primitivi*, Torino 1977., str. 161-162, prema JUKIĆ, *nav. dj.*, str. 33.

»pojave svetih ratova — u pravom smislu riječi — i nema do dolaska velikih monoteizama«. ²⁷ Svoju postavku takvog određenja odnosa monoteističkih religija i rata nalazi u činjenici da »politeizam ne poznaje heretike, nevjernike, otpadnike, shizmatike, obraćenike i svete ratove« i u njemu (politeizmu) zbog mnoštva različitih bogova jedan bog nije mogao biti voditelj rata, dok je monoteizam već u nevjerniku vidio neprijatelja. Monoteistički je bog ujedno i predvoditelj ratova, o čemu bjelodano svjedoče tekstovi Staroga Zavjeta. Kako je monoteistički Bog kao jedini u svemiru, on samim tim i nije mogao zadovoljiti sve potrebe ljudi. U međusobnom je sukobu ljudi Bog uvijek morao biti na jednoj strani.

Razloge za ratobornost monoteističkih religija Markešić nalazi u činjenici što monoteističke u odnosu na politeističke religije polažu pravo na posjedovanje jedne prave i konačne istine koju je teško smatrati samo svojom, nego je nastoje nametnuti drugima (veoma često i silom). Stoga je jedan Bog isključivi i nesnošljivi Bog kako i glasi prva Božja zapovijed: *Ja sam Gospodin Bog tvoj i nemaj drugih bogova uz mene.*

Markešić ovu nimalo lijepu, ali povijesno ozbiljenu sliku monoteizma želi pripisati weberovskom idealtipskom obliku opisivanja društvene zbilje. On, naime, želi kazati da je židovski monoteizam svoju isključivost ublažavao vjernošću i pravdom, kršćanstvo Trojstvom, Čovječjim Sinom i Boćjim određenjem sebe kao Ljubavi te mnoštvom raznih posrednika: od Blažene Djevice Marije kao zagovornice grešnika kod svoga Sina, preko sve sile anđela, demona, svetaca, proroka, mučenika, čudotvoraca itd., dok se isključivost u islamu prevladavala oznakom Allaha kao Milosrdnoga. ²⁸

Markešić je mišljenja da je, prije nego li se uopće počne danas razgovarati o međusobnim odnosima suvremenih svjetskih religija, potrebno najprije proučiti kakve su one bile u svojoj povijesti. Tada bi se, naime, vidjelo da su one ranije bile puno ratobornije negoli su danas, ali da su sve te religije bile i dugo ostale »jedinim ozbiljnim čimbenikom društvenog učvršćenja i opravdanja djelovanja proširenih obitelji, rodova, plemena, naroda i civilizacija, pa je svaki njihov slučajni susret s onom drugom proširenom obitelji, rodom, plemenom, narodom i civilizacijom uvijek i neizostavno završavao krvavim sukobom. ²⁹

Na sličan način o religijama govori i Peter Sloterdijk, profesor na njemačkom Državnom fakultetu za dizajn (Die Staatliche Hochschule für Gestaltung) u Karlsruheu koji u svojoj najnovijoj knjizi *Božja revnost. O borbi triju monoteizama* ³⁰ analizira konflikte i međusobna sporenja koji postoje između triju svjetskih objavljenih monoteističkih religija:

²⁷ JUKIĆ, *nav. dj.*, str. 33.

²⁸ ISTI, *nav. dj.*, str. 34.

²⁹ Željko MARDEŠIĆ, *Mirotvorstvo, rat i religije, nav. dj.*, str. 385.

židovstva, kršćanstva i islama i time potencijale triju monoteizma koji proizvode konflikte i konkurencije stavlja u prvi plan. Naime monoteizmi, čiji nastanak uspoređuje s *eksplozijom u tri faze (Dreiphasen-Explosion)* (ili u sekvenci neprijateljskih prisvajanja), za njega su gubitnici u borbi s arhaičnom politeističkom tradicijom, jer pitanja koja danas religije postavljaju nisu više religijske nego »socijalne naravi« i na njih je moguće odgovoriti jedino na civilizacijskom putu. Mišljenja je da za davanje pravilnog odgovora nije dovoljan samo međureligijski dijalog nego tolerancija, a time i odustajanje od polaganja prava na apsolutnu istinu i na vječno spasenje, a to opet u Lessingovom smislu znači da je potrebno voditi trijalog kako bi se revnost svake od triju monoteističkih religija integriralo u procese civilizacije.

Međutim, usprkos svemu tome Mardešić u svojim tekstovima ne krije negativan stav prema politeizmu čiji zagovornici sve glasnije ističu tezu da je za ostvarenje pluralizma na zemlji potreban također i pluralizam na nebu. To znači da željenog mira među narodima nema bez uspostave pluralizma bogova na nebu. U tom bi se smislu moglo s Mardešićem kazati da politeističke religije pomažu ljudima u arhaičnim društvima prebroditi teškoće rata, dok monoteizam u predmodernim i modernim vremenima nastoji legitimirati rat i opravdati ga.

Iako se ne bih želio upuštati u detaljniju razradbu svetoga rata u židovstvu, kršćanstvu i islamu, ovdje bih samo napomenuo da su u Starome Zavjetu »židovski ratovi uvijek i Jahvini bojevi« i židovski neprijatelji ujedno i Jahvini neprijatelji te se, naglašava Mardešić, iz svega može zaključiti »kako je Jahve — taj nacionalni i ljubomorni Bog — bio poglavito ratnik, osvjetnik, vlasnik, sudac i pobjednik«³¹. No kršćanstvo, odnosno Isus Krist, svojim naukom radikalno mijenja stav o ratu. Kršćanstvo tako u tom segmentu postaje prva religija u povijesti čiji Bog dopušta da bude ubijen od neprijatelja. Iz ove i ovakve polazišne pozicije nauka Isusa Krista Mardešić izvlači i zaključak kako zahtjev za uspostavom mira proizlazi iz zapovijedi ljubavi, i to ljubavi prema neprijatelju (Iv 6,35), jer iz te ljubavi ne može proizići rat nego samo mir. Stoga Isus one koji dokraja provode zapovijed ljubavi prema neprijateljima naziva — blaženi mirotvorci — i, svjestan napora kojeg moraju uložiti u stvaranje mira, njima obećava da će se zvati »sinovima Božjim« (Mt 5,9).

Takvo će mirotvorstvo živjeti prvi kršćani sve do obraćenja cara Konstantina na kršćanstvo i uspostave kršćanstva kao državne, carske religije 313. godine kada se stvaraju militarističke zaruke križa i mača i kada se vrši potpuna promjena paradigme: od mirotvorne religije kršćanstvo postaje borbena, ratnička, osvajačka ideologija. *Nitko nakon*

³⁰ Peter SLOTERDIJK, *Gottes Eifer. Vom Kampf der Drei Monotheismen*, Frankfurt am Main und Leipzig, Verlag der Welt der Religionen im Insel Verlag, 2007.

³¹ JUKIĆ.: *nav. dj.*, str. 37.

takve snažne i strmoglave promjene nije mogao biti vojnici, ako prije toga nije postao kršćanin, a to znači sljedeće: sve su druge religije bile zabranjene; kršćani od progonjenih postaju progonitelji nekršćana; biti kršćanin značilo je progoniti nekršćane, nevjernike. U dodiru s politikom i vojnom silom kršćanstvo se iz mirotvorne pretvara u osvajačku religiju.

Mardešić potom navodi početke pojave crkvenih učitelja koji u početku rat smatraju posljedicom čovjekovog osobnog grijeha i zla koje iz njega proizlazi da bi potom počeli davati teološku podršku ratu i vođenju rata. On tu navodi učenje sv. Bazilija Velikog (koji u određenim uvjetima dopušta kršćanima ratovanje i ubijanje protivnika), zatim učenje sv. Atanazija Velikog (za kojeg je zakonito i veoma pohvalno ubiti neprijatelja u ratu), a sv. Ambrozije počinje stvarati pravne postavke o opravdanosti rata hvaleći pritom vojnički sukob kao i ratne pohode. Tako će i sv. Augustin razraditi teoriju pravednoga rata — *bellum iustum*. On će, zapravo, navesti razloge koji opravdavaju sudjelovanje kršćana u ratu — koji će u najvećem dijelu ostati sve do danas u Katoličkoj, Anglikanskoj i Luteranskoj crkvi. Potrebno je naznačiti da će se ti uvjeti (razlozi) tijekom povijesti mijenjati, ponajviše radi opravdavanja nepravednih ratova koji su vođeni u ime kršćanstva. Kršćanstvo će se pretvoriti u religiju koja će se odreći zapovijedi ljubavi, a postati religija koja će u ime Evandjelja voditi krvave, osvajačke ratove čime će kršćani početi shvaćati rat kao jedan od najprimjerenijih oblika izvršavanja svoje kršćanske dužnosti — protjerati, ubiti, zatrti neprijatelja. U tom je svjetlu potrebno gledati kršćansku sakralizaciju rata, iako bi se mnogi mogli složiti s tvrdnjom nekih teoretičara i teologa da je spajanje dviju riječi »sveti« i »rat« ne samo neprimjereno, nego je to »svetogrđe i moralno monstruozi čin«.³²

Slijedili su potom sveti ratovi, u koje Mardešić ubraja križarske ratove, ali i progone židovskih zajednica, zatim ratove protiv Indosa u Latinskoj Americi te međusobne kršćanske (konfesionalne) ratove protestanata i katolika, te druge ratove kršćana protiv pogana i Mongola na području Baltika, zatim unutar samoga kršćanstva protiv heretika, vještica, husita, albigenza i tako dalje. U nekim bi se segmentima i posljednji rat na području bivše Jugoslavije mogao nazvati vjerskim (svetim) ratom.

Ne treba zaobići ni najmlađu objavljenu svjetsku religiju islam u kojoj se, prema Mardešićevom shvaćanju, spajaju mnoge ratničke tradicije iz židovstva i kršćanstva pa tako »iz ranijeg židovstva dolazi bojovno raspoloženje i obredno određenje, a iz kasnijeg kršćanstva ideologija nasilnog prozelitizma«.³³

Iako pojam *džihada* u svom temeljnom određenju jest sveukupno čovjekovo duhovno i materijalno nastojanje kako bi slijedio i u praksi proveo Allahove naputke iz Kur'ana, taj će se pojam upotrebljavati kao

³² ISTI, *nav. dj.*, str. 42.

³³ ISTI, *nav. dj.*, str. 43.

označnica svetoga rata, jer u religijskom smislu znači obvezu vjernikâ muslimanâ da svugdje uvedu vladavinu Allahovih zakona. Taj će se pojam od tzv. *mekanskog* džihada (koji se odnosio na duhovnu stranu čovjekove privrženosti Allahovim zahtjevima) pretvoriti uskoro u ratnu obvezu svakoga muslimana — sudjelovanja u svetom ratu. U tom kontekstu Mardešić navodi nekoliko ajeta iz Kur'ana, posebno iz međinskog razdoblja, iz kojih je vidljivo da pojam džihad ne podrazumijeva samo unutarnju borbu svakoga vjernika sa samim sobom niti borbu protiv loših pripadnika vlastite religije, nego znači borbu za proširenje islama, a što podrazumijeva borbu protiv nevjernika i dvoličnjaka prema kojima muslimanski vjernici u toj borbi trebaju biti grubi.³⁴

Ni islamska teologija nije zaostajala u opravdavanju ratnih pohoda. Stvoren je, tako, pojam *Dar al-Islam* (kuća islama), koji objašnjava da je to područje u kojem je ovozemaljska vlast uspostavljena na kur'anskim odrednicama (na šerijatskom zakonu) te pojam *Dar al-harb* (kuća rata), koji objašnjava da je to područje ono područje u kojem još uvijek vladaju neislamski zakoni pa je u tom smislu, radi ispunjavanja Božje (Allahove) volje, potrebno voditi svete ratove i postojeću kuću neislama pretvarati ratničkim i vojničkim osvajanjima u kuću islama.

Naravno, usprkos svemu naprijed navedenom ne može se kazati da su se svi procesi islamizacije odvijali ognjem i mačem, kao što se također ni svi procesi kristijanizacije ili modernizacije nisu odvijali na takav način.

Svjesni snage religioznog koja proizlazi iz vjere u Sveto i nadnaravno, u svim su se trima religijama pokrenuli snažni mirovni pokreti. Sve su religije željele pokazati da je svaka od njih mirotvorna religija, da počiva na miru, da propovijeda ljubav prema čovjeku, prema bližnjemu, ali i strancu, te da je u stanju pridonijeti uspostavi mira. Time su željele skinuti sa sebe stigmju »ratničkih religija« koje karakterizira povezanost s ratom i ratovanjima, s netolerancijom i isključivošću. Svjedoci smo kako je sve više praktičnih primjera njihovih mirotvornih iskoraka. Nažalost, svjedoci smo i neočekivanih nastupa pojedinih fundamentalističkih i ratnički opredijeljenih predstavnika triju monoteističkih religija kojima je rat sredstvo za uspostavu vladavine *kraljevstva nebeskog* na čijem će čelu biti njihov bog.

Mardešićev pristup toj temi omogućuje sagledati »prirodu« povijesnih dodira i prožimanja religije i rata i, temeljem negativnog iskustva tih susreta, započeti s novim procesima u kojima se neće sakralizirati nacionalno i ratničko, nego će religijsko biti okosnica izgradnje novoga društva.

³⁴ ISTI, *nav. dj.*, str. 45.

Zaključak

Od kada postoje pisani tragovi (Biblija), ljudski rod od samih svojih početaka živi u sukobu, kako sa svojim Stvoriteljem (izgon iz raja), tako i međusobno (sukob Kaina i Abela). Moglo bi se kazati da je povijest ljudskog roda povijest krvi i patnje s veoma rijetkim intervalima mira. Međutim, povijest ljudskoga roda istodobno je i povijest religija koje su donosile ljudima mir i koje su im omogućivale da se orijentiraju u svakoj životnoj situaciji, da osmisle svoje djelovanje, vlastitu patnju i neizbježnu smrt.

Kao istinski vjernik katolik Mardešić, neumorni mirotvorac, tražitelj dijaloga i susreta onih koji su različiti, u svom se bogatom i sadržajnom pisanom i usmenom djelovanju bavio i odnosom religije i rata. Polazio je od temeljne postavke da su religija i rat dvije odvojene, međusobno nespojive povijesne zbiljnosti, koje su se do sada znale veoma često susresti, spojiti i međusobno uzdržavati pa bi se mogao steći dojam kako rata nema bez religije. Zbog toga je, a što se u ovom radu i navodi, želio dati povijesni pregled razvoja zbliženosti religija i ratova, te u tome istraživanju nije bježao od priznavanja činjenice da je, uz ostale svjetske religije, i kršćanstvo, posebno nakon što je postalo državnom religijom u IV. stoljeću, bilo tijekom povijesti veoma često zlorabljeno u političke, ratničke i osvajačke svrhe i da je širilo netoleranciju, netrpeljivost, isključivost i mržnju, a što su, prema mišljenju nekih sociologa, i temeljne značajke triju monoteističkih religija. U svojim je radovima pokušao pokazati, a što se u ovom radu i navodi, kako je tijekom povijesti došlo do prihvaćanja ideje o postojanju, opravdanju i religijskoj legitimaciji ne samo »pravednoga« nego i »svetoga rata«, zatim na koji su način ratovi postajali religijski rituali te koja je u svemu tome bila uloga religije, i to ponajprije monoteističkih religija.

Mardešić, međutim, nikada nije želio prihvatiti kao neprijepornu činjenicu da »društvene zbiljnosti« — religije i rat — ne mogu jedno bez drugoga. Smatrao je da kršćanstvo usprkos svim slabostima, povijesnim i sadašnjim, posjeduje ne samo onu unutarnju snagu i moć koju se može iskoristiti za konflikte s drugim religijama, nego da će ono uspijevati i dalje, posebno nakon II. vatikanskog koncila, davati ljudima potrebnu stvaralačku, a ne rušilačku snagu, da izgrade društvo u kojem će moći mirno i dostojanstveno živjeti. U tome je vidio i veliku zadaću suvremene Crkve u Hrvata.

Summary

Are the war and religion two separate social realities

In this article, the author focuses on Željko Mardešić's thesis that both war and religion are one of the basic 'social realities' which have been realised throughout human history, thus becoming 'an inseparable part of our human destiny'; and he also focuses on Mardešić's claim that war and religion can live as separate and independent entities where for example Jesus' 'commandment of love', which is a part of Christianity has always offered a dialogue to humanity and not the war.

However, based on the historic experience of connections and intersections between the two social realities — war and religion — one often gets the impression that there has never been any contradiction between the two, that in fact they are drawn to each other and that it is not possible to lead wars without the influence of religion; that war and religion are not separate social formations and that we could put the sign of equals between them. In an attempt to explain these theses, the author tries to find the answer in texts which Željko Mardešić has dedicated to war and peacemaking, as well as finding links to the recent historical events which had occurred in Croatia and Bosnia and Herzegovina.

In his approach to these historical 'social realities', the author explains such terms as 'religious wars', 'confessional conflicts' and 'a war of faiths', whilst also speaking about the very common notion that the history of human kind itself has in fact been a history of warfare, bloodshed, murder and extermination. After that, the author discusses the liability of the claim that there used to be a state called »bellum omnium contra omnes« whereby at the beginning of the evolutionary cycle, there were religious rituals of war through which people tried to appease the gods of war to be on the side of those who intercede them in order to beat the enemy. Then, he discusses the relation between monotheistic religions (Islam, Christianity and Judaism) towards war throughout history and today, whilst also listing reasons for their undying bellicosity, commenting the claim that bellicosity comes from the fact that monotheistic religions, unlike polytheistic religions, lay claim to possessing one true and final truth which can hardly be considered their own, and they therefore try to impose it upon others (often by force).

However, the war experience in Croatia and Bosnia and Herzegovina clearly shows that this was not a religious war which was caused by the need to prove and attest to religious truths (dogmas) but that political and military elites used the power of religion as a mean of accomplishing earthly political and military goals.

Key words: Željko Mardešić, religion, war, peacemaking, monotheism, polytheism, religious wars